

ANDRZEJ SKRZYPEK

(Warszawa)

STOSUNKI POLSKO-RADZIECKIE W LATACH 1956 - 1957

Przedmiotem niniejszego artykułu są stosunki polsko-radzieckie od lutego 1956 r. do listopada 1957 r., czyli od XX Zjazdu KPZR do pierwszej światowej narady partii komunistycznych i robotniczych. Szczególne znaczenie tego okresu wynika z faktu, że stosunki owe na przestrzeni wymienionych dwudziestu miesięcy uległy głębokiemu przewartościowaniu. Wyraziło się to w szeregu oficjalnych enuncjacji i dokumentów, które były plonem licznych podówczas spotkań, wizyt i konferencji partyjnych i rządowych. Temat ten nie był dotąd poruszany w literaturze historycznej, którą interesują raczej wewnętrzne niż międzynarodowe aspekty „polskiego października”, chociaż wydają się one być nawet bardziej istotne od tych pierwszych. Niniejszy artykuł stanowi próbę odtworzenia rozwoju wydarzeń w oparciu o źródła publikowane i prasę, a także nieliczne wzmianki memuarystyczne, co limituje jego możliwości interpretacyjne.

Pomimo upływu trzydziestu lat, opinia o przełomowym znaczeniu XX Zjazdu KPZR, jaki obradował w Moskwie w dniach 14 - 25 lutego 1956 r., utrzymuje się nadal. Wielu autorów podnosi element personalny: zabrakło na tym zjeździe długoletniego przywódcy partii, zmarłego trzy lata wcześniej, Józefa Stalina. Jego nieobecność najbardziej różniła wspomniany kongres od dziewięciu poprzednich w okresie z górą trzydziestu lat. W historiografii przedmiotu panuje zgodność ocen, że Zjazd przewartościował dotychczasowe poglądy KPZR i międzynarodowego ruchu robotniczego na sprawę rozwoju globalnej sytuacji politycznej, odrzucając apokaliptyczną wizję nieuchronności ogólnoświatowej wojny i proklamując politykę pokojowego współistnienia. Uznano także, że istnieją rozmaite formy rewolucji socjalistycznej.

Głównym bohaterem Zjazdu, jeżeli można użyć takiego określenia, był bardzo podówczas dynamiczny I sekretarz KC KPZR Nikita Chruszczow. Przedstawił on najważniejszy, sprawozdawczo-programowy referat Komitetu Centralnego, w którym poruszył węzłowe zagadnienia polityczne, w tym te najistotniejsze, wspomniane powyżej. Wśród głównych referentów znaleźli się także członkowie Prezydium KC KPZR: premier N. Bułganin, wicepremierzy A. Mikojan i G. Malenkov — wy-

powiadali się na tematy gospodarcze, W. Mołotow i D. Szepiłow — poruszali problematykę zagraniczną oraz M. Susłow — zagadnienia ideologiczne. Dla rozważań podjętych w niniejszym artykule bardzo istotna była definicja zasad stosunków międzynarodowych, która siłą rzeczy dotyczyła także relacji radziecko-polskich. Zawarto ją w rezolucji Zjazdu, a więc oficjalnym dokumencie programowym. Według jej sformułowań zasady te polegały na: 1) wzajemnym poszanowaniu integralności terytorialnej i suwerenności, 2) nieingerencji w sprawy wewnętrzne, 3) rozwijaniu stosunków międzypaństwowych na podstawie równości i wzajemnych korzyści, 4) pokojowym współistnieniu, 5) współpracy ekonomicznej¹. Nie były to bynajmniej określenia nowe, ale ich zaakcentowanie przez najwyższe gremium KPZR charakteryzowało istotę linii politycznej XX Zjazdu. Wyrażała się ona m.in. w zastąpieniu dotychczasowego terminu „obóz socjalistyczny” (którego immanentną cechą miała być monolityczna jedność) określeniem „światowy system gospodarki socjalistycznej”, w realizacji którego wszyscy członkowie mieli wspólny cel. W formule tej miała zmieścić się Jugosławia, której napięte od 1948 r. stosunki z ZSRR uległy w 1955 r. znacznej poprawie, dezaktualizując krytykę „titoizmu” w ruchu robotniczym.

Nowatorskie ujęcie charakteryzowało tę część wizji stosunków międzynarodowych, która odnosiła się do relacji gospodarczych pomiędzy krajami socjalistycznymi, nakreślając pożądany w przyszłości ich kształt. Stosunki te miały się wzmacniać dzięki rozszerzeniu specjalizacji i powiązań kooperacyjnych, a także dzięki koordynacji narodowych planów gospodarczych. Przyjęta przez Zjazd teza o znaczeniu rywalizacji gospodarczej pomiędzy światowym systemem socjalistycznym i kapitalistycznym nadawała powyższym zagadnieniom duże znaczenie polityczne². XX Zjazd nawiązał także do leninowskich wskazań o różnorodności form przejścia do socjalizmu przez różne narody i państwa³, co oznaczało modyfikację tezy o uniwersalności wzorców radzieckich, dotychczas obowiązujących w sposób dogmatyczny m.in. w Polsce.

Obrady XX Zjazdu miały potężny międzynarodowy rezonans. O ich znaczeniu dla międzynarodowego ruchu robotniczego świadczyła obecność na sali obrad 55 delegacji zagranicznych. W skład delegacji PZPR, która przybyła do Moskwy 13 lutego, wchodziło czterech członków 13-osobowego Biura Politycznego: Bolesław Bierut, Jakub Berman, Józef Cyrankiewicz, Aleksander Zawadzki i sekretarz KC Jerzy Morawski. W dniu wyjazdu delegacji „Trybuna Ludu” opublikowała okolicznościowy artykuł B. Bieruta zatytułowany *Pod zwyciężskim sztandarem mar-*

¹ Rezolucje XX Zjazdu KPZR z 24 lutego 1956, „Trybuna Ludu” z 25 lutego 1956 r.

² Podkreślił to zwłaszcza w swym referacie M. Susłow, „Trybuna Ludu” z 18 lutego 1956 r.

³ Konkretnie chodziło o Chiny, których rozwój różnił się od drogi radzieckiej.

ksizmu-leninizmu, w którym autor podkreślał m.in. wierność PZPR dla zalecanego przez Stalina modelu industrializacji⁴. Przebieg obrad XX Zjazdu świadczył jednak, że partia radziecka zmodyfikowała swe podejście do tego problemu, a przedstawione powyżej tezy programu działania KPZR stawiały przed polityczno-gospodarczym kierownictwem Polski wiele pytań w rodzaju — w jakiej produkcji powinna się specjalizować Polska? Odpowiedź, że należy zbudować przemysł ciężki okazywała się już daleko niewystarczająca. Nie jest zamierzeniem autora niniejszego artykułu analizowanie możliwości uwarunkowań rozmaitych odpowiedzi na takie pytania, ale zasygnalizowanie, że otwarcie dyskusji nad tego typu problemami prowadziło do zakwestionowania tego schematu gospodarczego, który uzasadniony został w wypowiedzi Stalina 9 lutego 1946 r.⁵, i który z olbrzymim nakładem sił i środków starano się realizować. W nowym modelu poszczególne państwa, jako organizmy gospodarcze, nie miały stanowić kopii Związku Radzieckiego, ale tworzyć względem niego i siebie organizmy komplementarne.

Ocena osoby Józefa Stalina i jego polityki, zwłaszcza w aspekcie wewnętrznym i międzynarodowego ruchu robotniczego, stała się tą kolejną sprawą, która nie tylko najściślej w potocznym pojęciu wiązała się z linią XX Zjazdu, ale nadała mu, szczególnie w okresie pojazdowym, sensacyjny charakter. Powodem było przemówienie N. Chruszczowa na zamkniętym posiedzeniu w ostatnim dniu obrad. W wystąpieniu tym poddane zostało krytyce zjawisko „kultu jednostki” tak w życiu partyjnym i państwowym ZSRR, jak i innych państw socjalistycznych⁶. Uzasadnienie zarzutów postawionych byłemu przywódcy jest w literaturze przedmiotu powszechnie znane, ale krytyka „kultu jednostki” musiała w masowych partiach komunistycznych, w tym także w PZPR wywołać przynajmniej z trzech powodów wstrząs moralny: po pierwsze, była to krytyka postaci, co prawda już zmarłej, ale ciągle jeszcze cieszącej się olbrzymim autorytetem; po drugie, była to krytyka systemu nazwanego później trafnie „piramidą rozmaitych kultów jednostki, na wierzchołku której znajdował się Stalin”⁷; po trzecie, obarczono winą za wiele nieprawidłowości aparat bezpieczeństwa, którego czystość intencji działania w obronie i utrwalaniu zdobyczy rewolucji została tym samym zakwestionowana. Tej „złej wizji przeszłości” XX Zjazdu przeciwstawił postulat wprowadzenia systemu opartego na zasadach prawo-

⁴ „Trybuna Ludu” z 13 lutego 1956 r., B. Bierut wystąpił na XX zjeździe w trzecim dniu obrad, tj. 16 II. Dokumenty i materiały po historii sowietycko-polskich stosunkach. T. 11, Moskwa 1983 (cyt. dalej: DiM), dok. 7, s. 18 - 20.

⁵ J. Stalin, Przemówienie wygłoszone na przedwyborczych zebraniach wyborców stalinowskiego okręgu wyborczego w Moskwie, Warszawa 1951, s. 10 - 25.

⁶ N. Kołomejczyk, A. Kosseski, *Europejskie państwa socjalistyczne 1948 - 1960*, Warszawa 1977, s. 325.

⁷ W. Gomułka, *Referat na VIII plenum KC PZPR, „Nowe Drogi”*, 1956, nr 10, s. 39.

rządności i demokracji, który miał pociągnąć masy i stworzyć bazę autorytetu dla nowego kierownictwa myślącego o śmiałych reformach.

Nie wszyscy czołowi działacze w kierownictwie KPZR przyjęli linię nakreśloną przez Chruszczowa, która została następnie zaakceptowana w uchwałach zjazdowych. Znajdował się wśród nich były długoletni premier, a od 1939 r. także minister spraw zagranicznych Wiaczesław Mołotow, który 1 czerwca 1956 r. ustąpił z tego stanowiska na rzecz D. Szepiłowa⁸.

Obrady XX Zjazdu miały dla polskich komunistów jeszcze jeden aspekt. Korzystając z obecności przedstawicieli wielu partii, doszło do powołania komisji, którą stworzyli przedstawiciele KPZR, PZPR, KP Włoch, KP Bułgarii i KP Finlandii⁹. Po wspólnej naradzie komisja ta przekazała prasie komunikat opublikowany przez niedzielną „Trybunę Ludu” 19 lutego 1956 r. Jego autorzy stwierdzali całkowitą bezpodstawność decyzji Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej sprzed blisko dwudziestu lat o rozwiązaniu Komunistycznej Partii Polski i podkreślali, że PPR założona została przez wybitnych działaczy KPP¹⁰. Powodem rozwiązania KPP były, jak stwierdzała w komentarzu redakcyjnym „Trybuna Ludu”, fałszywe oskarżenia Ł. Berii. Jednocześnie zrehabilitowano liczną grupę działaczy KPP. Decyzje powyższe przywracały nie tylko dobre imię wielu niewinnie represjonowanym, ale także zdejmowały infamię z żyjących, przywracając tożsamość wielu działaczom PZPR¹¹.

Delegacja PZPR uczestnicząca w XX Zjeździe powróciła 27 lutego do Warszawy w niepełnym składzie — jej przewodniczący B. Bierut pozostał w Moskwie ze względu, jak wyjaśnił podczas VI plenum PZPR J. Cyrankiewicz, na grypę i towarzyszącą jej wysoką gorączkę. Delegacja miała natomiast przywieźć ze sobą tekst „tajnego” przemówienia Chruszczowa¹². W dwa tygodnie po powrocie delegacji w sobotnim nu-

⁸ Zbiegło się to z uchwałą KC KPZR O przewyżczeniu następstw kultu jednostki.

⁹ Przedstawiciele tych właśnie partii podjęli decyzję o rozwiązaniu KPP.

¹⁰ Wspólne oświadczenie komitetów centralnych komunistycznych partii Związku Radzieckiego, Włoch, Bułgarii, Finlandii oraz PZPR z 19 II 1956 r. Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945-1972. Dokumenty i materiały. (Cyt. dalej: Stosunki polsko-radzieckie) Warszawa 1974, dok. 148, s. 309. Historyczny dokument. „Trybuna Ludu” z 19 lutego 1956 r.

¹¹ W uchwale VII plenum KC PZPR stwierdzono, że „ujawnienie prowokacji, której ofiarą padła KPP i jej przywódca, pogłębiło wstrząs, który nastąpił w partii po ujawnieniu prawdy o ciężkich błędach Stalina”. „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 197.

¹² J. Winiewicz (*Co pamiętam z długiej drogi życia*. Poznań 1985, s. 532-533) stwierdza, że to on dość przypadkowo przywiózł ten tekst. Wręczył mu go stojący na czele delegacji MSZ PRL wiceminister M. Naszkowski, który zachorował podczas pobytu w Mińsku, z poleceniem przekazania tego tekstu J. Bermanowi. Ponieważ Winiewicz rozminął się w drodze z Bermanem, oddał przesyłkę Z. Nowakowi, który znał jej zawartość. Z analizy przekazu Winiewicza trudno ustalić czy było to 12 czy 13 marca. W artykule „Trybuna Ludu” z 10 lutego wskazuje się jednak, że nie był to jedyny tekst.

merze „Trybuna Ludu” z 10 marca ukazał się obszerny artykuł *O kulcie jednostki i jego następstwach*. Tezy tego artykułu wyraźnie nawiązywały do owego zjazdowego wystąpienia.

W poniedziałek rano, 12 marca, nadeszła do Warszawy wiadomość o pogorszeniu się zdrowia B. Bieruta. Zwołane z tego powodu Biuro Polityczne PZPR zdecydowało wysłać do Moskwy Jakuba Bermana, który miał tam dotrzeć wieczorem wraz z dr. M. Fejginem, naczelnym internistą Lecznicy Ministerstwa Zdrowia. Około północy Bierut zmarł¹³. Nagły zgon I sekretarza był dla partii wstrząsem. Niezależnie od rozmaitych fantastycznych na ten temat spekulacji, zabrakło działacza o bądź co bądź ugruntowanym autorytecie. Na wiadomość o śmierci B. Bieruta wyjechała do Moskwy delegacja w składzie: J. Cyrankiewicz, F. Mazur, E. Ochab i A. Zawadzki, która dołączyła do Bermana. Przewodniczącym komisji, która miała zorganizować pogrzeb zmarłego w kraju, został Zenon Nowak¹⁴.

Uroczystości żałobne odbywały się naprzód w Moskwie, później w Warszawie. Na Kremlu honorową wartę koło trumny zaciągnęli członkowie Prezydium KC KPZR, którym towarzyszyli: J. Berman i F. Mazur. W skład delegacji radzieckiej, która przybyła do Warszawy, weszli premierzy sąsiadujących z Polską republik związkowych oraz Wanda Wasilewska, która odegrała wybitną rolę w kształtowaniu stosunków polsko-radzieckich w latach II wojny światowej, ale zeszła ze sceny politycznej w 1944 r., kiedy utworzono PKWN. Przewodniczący delegacji N. Chruszczow przyjechał oddzielnie 15 marca, a od granicy towarzyszyli mu dwaj członkowie Biura Politycznego PZPR Z. Nowak i E. Ochab oraz ambasador ZSRR w Polsce Pantelejmon Ponomareńko¹⁵.

Chruszczow przebywał w Warszawie przez kilka dni, a 20 marca wziął udział w posiedzeniu VI plenum KC PZPR¹⁶, które tego dnia wybrało I sekretarzem Edwarda Ochaba, dotychczasowego członka Biura i sekretarza KC. Miał on rzekomo być kandydatem kompromisowym wobec Zenona Nowaka i Romana Zambrowskiego¹⁷. Nowymi sekretarzami KC zostali ponadto wybrani: prezydent Warszawy Jerzy Albrecht i kierownik wydziału przemysłu Edward Gierek. Podczas plenum zabrał głos także Chruszczow, który skorzystał z okazji, aby jeszcze raz potępić zjawisko kultu jednostki. Założeniem linii politycznej PZPR po VI plenum, jak twierdzi jeden z badaczy, nie były jednak tendencje roz-

¹³ Cytowany powyżej Winiewicz (s. 533) relacjonuje zdarzenia, z których wynikałoby, że Bierut zmarł dobie wcześniej.

¹⁴ „Trybuna Ludu” z 13 marca 1956 r.

¹⁵ „Trybuna Ludu” z 16 marca 1956 r.

¹⁶ Z. Kozik, *PZPR w latach 1954 - 1957*, Warszawa 1982, s. 159. J. Putrament, *Pół wieku, t. V, Poślizg*, Warszawa 1980, s. 20 i nast.

¹⁷ Tej kandydaturze miał się sprzeciwić jakoby N. Chruszczow. Por. wypowiedź Rumińskiego na VIII plenum. „Nowe Drogi”, 1956, z. 10, s. 148.

rachunkowe, ale koncepcja ewolucyjnego kompromisu między „starym” a „nowym” w partii¹⁸.

Pomimo jednomyślnego wyboru E. Ochaba, objęcie przez niego stanowiska I sekretarza nie zapobiegło rozdźwiękom w Biurze Politycznym, a nawet podziałowi na zwalczające się frakcje¹⁹, który przynosił negatywne skutki, gdy trzeba było podejmować decyzje pod naporem bieżącej sytuacji²⁰. Do frakcji tych przyłgnęły określenia „grupa natolińska” i „grupa puławska”. Grupy te różniło podejście do kwestii podejmowania sprawy suwerenności Polski, a także kwestia obsady kierowniczych stanowisk, którą rozpatrywano pod kątem narodowości kandydatów²¹.

W kilka dni po zakończeniu VI plenum ukazał się marcowy zeszyt „Nowych Dróg” z artykułem J. Morawskiego nawiązującym do treści tego przemówienia Chruszczowa, w którym zwalczał on kult jednostki. „Trybuna Ludu” przedrukowała go 26 marca, szeroko rozpowszechniając zawarte w nim tezy²². Zapoczątkowana została tym samym społeczna dyskusja nad współczesnością. „Wstrząs ideowy i moralny wywołany zaznajomieniem partii z materiałami XX Zjazdu KPZR — jak stwierdziła powołana przez IX Zjazd PZPR specjalna komisja — przypadł na okres, kiedy kryzys polityczny w Polsce wszedł w fazę dużego przyspieszenia”²³. Szukano dróg wyjścia, pojawiły się zróżnicowane postawy, w tym również rewizjonistyczne. Nie była bowiem możliwa pełna odnowa bez jej ogólnonarodowego zaakcentowania²⁴. W swej propagandzie odnowy partia wykorzystała także przypadające na kwiecień obchody 12 rocznicy podpisania układu polsko-radzieckiego do propagowania w okolicznościowych wystąpieniach takich tematów jak: leninowskie normy życia partyjnego, Lenin o pokojowym współistnieniu państw

¹⁸ W. Grabski, *Rok 1956 na łamach „Biuletynu Informacyjnego Sekretariatu KC PZPR”*, „Z Pola Walki”, 1985, nr 1, ss. 29. O podziale zakresów działania pomiędzy nowymi sekretarzami — tamże, s. 36.

¹⁹ O aktualnych zadaniach politycznych i gospodarczych partii. Uchwała VIII plenum KC PZPR, „Nowe Drogi”, 1956, z. 10, s. 3.

²⁰ *Polski Ruch Robotniczy*, Warszawa 1974, s. 443.

²¹ Wystąpienie W. Gomułki 4 XI 1956, *Działalność Władysława Gomułki...*, s. 544. Por. też Sprawozdanie z prac komisji KC PZPR powołanej dla wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w dziejach Polskiej Ludowej. „Nowe Drogi” (bdw.), s. 24. Zwraca się tam uwagę na nieformalne powiązania w partii bazujące na pochodzeniu lub wspólnej przeszłości.

²² J. Ptasieński (*Pierwszy z trzech zwrotów, czyli rzecz o Władysławie Gomułce*, Warszawa 1983, s. 27 - 28) dopatruje się w tym artykule zapowiedzi odejścia od dotychczasowego traktowania sprawy „gomułkowszczyzny” jako działalności antypartyjnej.

²³ Sprawozdanie Komisji..., s. 27. Sekretariat KC PZPR zdecydował w kwietniu 1956 r., aby z pełnym tekstem referatu tow. Chruszczowa na XX Zjeździe zapoznali się wszyscy sekretarze POP, natomiast członkowie POP mieli być poinformowani o zawartych w nim tezach w referatach omawiających całokształt uchwał XX Zjazdu. W. M. Grabski, ... s. 40. Omówienie dyskusji w partii i społeczeństwie zob. Z. Kozik, *PZPR i problemy polityczne lat 1954 - 1956*, Warszawa 1980, s. 95 i nast.

²⁴ E. Ochab, *Prawda jest nieodzowną bronią w walce o zwycięstwo sprawy ludu pracującego* (Referat na naradzie aktywu partyjnego), „Trybuna Ludu” z 7 kwietnia 1956 r.

o różnych ustrojach społecznych, Lenin o kwestii narodowej i walce narodowyzwoleńczej. Ujęcie tych tematów było odmienne od lansowanych w poprzednich latach schematów i dogmatów²⁵.

Następnym wydarzeniem był komunikat decyzji 8 partii komunistycznych i robotniczych (ZSRR, Polski, Czechosłowacji, Węgier, Rumunii, Bułgarii, Włoch i Francji) opublikowany 17 kwietnia²⁶ o rozwiązaniu Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych. Tego samego dnia ukazał się ostatni numer czasopisma „O Trwały Pokój, o Demokrację Ludową”, organu Kominformu. Tym samym można mówić o formalnym zakończeniu pewnego etapu w historii międzynarodowego ruchu robotniczego, etapu zainaugurowanego w 1947 r. przez konferencję w Szklarskiej Porębie.

Tempo wydarzeń ulegało gwałtownemu przyspieszeniu. Po naradzie aktywu partyjnego kolejny impuls do wzmożenia dyskusji dało exposé premiera Cyrankiewicza na kwietniowej sesji Sejmu, w którym postawiono wiele problemów nurtujących społeczeństwo polskie. Rozgorzała pierwsza od lat burzliwa i autentyczna debata. W trakcie tejże sesji, 27 kwietnia Sejm uchwalił ustawę o amnestii, z której skorzystało ok. 35 tys. osób, w tym 5847 skazanych lub podejrzanych o przestępstwa polityczne. Było to wynikiem działań podjętych przez PZPR pod wpływem XX Zjazdu, które zmierzały — według ówczesnego I sekretarza — do „demokratyzacji i wdrożenia leninowskich norm do życia partii”²⁷

W tydzień później, 4 maja ustąpił z Biura Politycznego PZPR tracąc jednocześnie stanowisko wicepremiera Jakub Berman, którego opinia publiczna obarczała główną odpowiedzialnością za naruszenie zasad praworządności w okresie „kultu jednostki”. W czerwcu Biuro Polityczne KC PZPR podjęło uchwałę w sprawie zacierania kar partyjnych i rehabilitacji byłych członków partii niesłusznie w przeszłości oskarżonych. Zdecydowana większość zjawisk świadczących o przewycięzaniu następstw kultu jednostki należała do sfery spraw wewnętrznych, ale trudno sobie wyobrazić, aby były one możliwe do zrealizowania, gdyby nie znajdowały inspiracji i poparcia w linii nakreślonej przez XX Zjazd PZPR. O konsekwentnej realizacji tej linii świadczyła dobitnie uchwała KC PZPR z 30 czerwca 1956 r. o przewycięzaniu następstw kultu jednostki²⁸. Wymowa tego działania była jednoznaczna: odcięcie się od złych tradycji przeszłości i poszukiwanie nowych rozwiązań w dziele budownictwa socjalistycznego społeczeństwa.

Przewycięzanie następstw „kultu jednostki” w sferze politycznej

²⁵ W. M. Grabski, ..., s. 40.

²⁶ Notabene był to dzień urodzin N. Chruszczowa; wymienione partie zakładały Kominform.

²⁷ E. Ochab, *O sytuacji politycznej...*, „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 154, Z. Nowak prezentował podobne tezy w okolicznościowym przemówieniu 21 VII 1956 — „Trybuna Ludu” z 22 lipca 1956 r.

²⁸ „Trybuna Ludu” z 3 lipca 1956 r.

było jedną z płaszczyzn realizacji uchwał XX Zjazdu. Inną była sprawa stosunków gospodarczych pomiędzy krajami socjalistycznymi. Jak zaznaczono wyżej, generalną wytyczną był zamiar odejścia od modelu „zwierciadlanego” na rzecz komplementarnego. Wynikało to z oceny, że polityka gospodarcza realizowana w latach poprzednich z powodu gigantomanii wznoszonych obiektów nie przyniosła oczekiwanych rezultatów szczególnie jeżeli chodzi o wzrost stopy życiowej. Nakłady inwestycyjne były zbyt duże w stosunku do osiąganego efektów. Polska przykładowo, zdaniem ekspertów radzieckich, nadal utrzymywała zbyt forsowne tempo rozbudowy przemysłu ciężkiego²⁹. Teoretycy uważali, że alternatywą forsownych i kosztownych inwestycji może i powinno być poszukiwanie rezerw w sferze międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy. Oznaczało to wysunięcie postulatów kooperacji i specjalizacji, a także poszukiwanie takich sposobów organizacyjnych zarządzania przemysłem, które sprzyjałyby współpracy między krajami socjalistycznymi.

Program ten w następnych miesiącach dość pospiesznie próbowano wprowadzać w życie³⁰, niestety za pomocą metod dyrektywnych. Przykładem były uchwały VII (berlińskiej) sesji RWPG obradującej w drugiej połowie maja. Chociaż organizacja ta miała, przynajmniej formalnie, znacznie mniejsze kompetencje i autorytet niż dzisiaj, to jednak próbowała w sposób administracyjny zdobyć wpływ na decyzje leżące w gestii poszczególnych rządów. Podczas wspomnianej sesji opracowano listę obejmującą 613 wyrobów, przyznając arbitralnie każdemu z krajów członkowskich (z wyjątkiem ZSRR) prawo produkcji jedynie określonej liczby z nich — Polsce konkretnie 280. Odzwierciedlało to aktualne możliwości przemysłu każdego z państw. Późniejsi krytycy tych decyzji podnosili, że oznaczają one „zamrożenie” rozwoju każdego kraju na osiągniętym podówczas już poziomie.

Podczas obrad VII sesji ujawnił się z całą siłą spór pomiędzy delegacją polską, której przewodniczył E. Ochab, a czeską, niemiecką (NRD) i węgierską³¹. Importerzy domagali się zwiększenia przez Polskę eksportu węgla w nadchodzącej pięcioletce, bez którego osiągnięcie przez tamte państwa planowanego poziomu w wielu dziedzinach produkcji stawało się bardziej niż problematyczne. Dla kierownictwa gospodarki polskiej problem ten był skomplikowany i delikatny. Górnicy pracowali przez 7 dni tygodniowo — domagali się przeto skrócenia czasu pracy i lepszych zarobków. Na rynku wewnętrznym też brakowało węgla, co wywoływało kolejne perturbacje. Możliwość zwiększenia płac górni-

²⁹ Ekonomiczeskoje sotrudnicestwo i wzaimopomoszcz mieźdu Sowietkim Sojuzom i jewropiejskimi stranami narodnoj diemokratii, Moskwa 1958, s. 50.

³⁰ Premier J. Cyrankiewicz, referując na VII plenum KC projekt planu pięcioletniego podkreślał, że konsultacje między krajami socjalistycznymi dopomagają lepszemu niż wcześniej określeniu możliwości wymiany pomiędzy nimi. Uderzające, że nie wymienił tu instytucji RWPG. Por.: „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 178.

³¹ Dyskusja o W. Gomułce: głos E. Ochaba, „Z Pola Walki”, 1983, nr 2, s. 76.

czych limitowana była z kolei stanem zaopatrzenia rynku w żywność i towary konsumpcyjne. Rząd polski musiał więc wybierać pomiędzy przeznaczaniem środków na nowe inwestycje w górnictwie a zakupem żywności za granicą. Konflikt interesów był oczywisty, stąd też na VII sesji RWPG ich nie rozstrzygnięto, chociaż dokonano trafnego i daleko-siężnego posunięcia, powołując Komisję Przemysłu Węglowego RWPG, która mogła się zająć koordynacją współpracy w tej dziedzinie gospodarki krajów socjalistycznych.

Omawiając te problemy, warto przypomnieć ich kontekst polityczny, jakim było hasło, które padło z trybuny XX Zjazdu o znaczeniu rywalizacji gospodarczej dla ostatecznego zwycięstwa socjalizmu w skali światowej oraz stwierdzenie, że celem socjalizmu nie jest zwiększanie produkcji, ale wszechstronne zaspokajanie potrzeb ludzi pracy. To ostatecznie hasło mogło ekscytować masy tym silniej, im słabszy był wzrost stopy życiowej w okresie minionego planu gospodarczego. Wyniki osiągnięte przez Polskę były, jak wiadomo, w tym zakresie niewielkie.

W kontekście tych ogólnych spostrzeżeń umieścić trzeba dwa zaistniałe w Polsce podówczas zjawiska. Jednym z nich było wystąpienie klasy robotniczej Poznania na tle konkretnej sytuacji ekonomicznej, drugim krytyczna (może aż hiperkrytyczna) dyskusja nad stanem gospodarki polskiej i stosowanymi w niej rozwiązaniami. Przejawem wyrażonej w niej dezaprobaty były przykładowo obrady ogólnopolskiego Zjazdu Ekonomistów (7 - 10 czerwiec). Zakwestionowano podczas nich dotychczasową koncepcję rozwoju gospodarczego kraju, wskazując na liczne niedostatki³². Konsekwencją tej krytyki wychodzącej z partyjnych kręgów intelektualnych³³, na którą jednakże nałożyła się także geneza wydarzeń poznańskich, była dymisja 11 lipca ze stanowiska przewodniczącego PKPG Eugeniusza Szyra³⁴, co interpretowano jako osłabienie pozycji dotychczasowego głównego architekta gospodarczej polityki PRL Hilarego Minca. Następcą Szyra został Stefan Jędrychowski. Minc utrzymał się jeszcze trzy miesiące (do 9 X) w Biurze Politycznym i na stanowisku I wicepremiera, ale już wówczas dni jego urzędowania były policzone, o czym świadczył brak jego publicznych wystąpień, w sprawach, które niegdyś monopolizował.

Można więc stwierdzić, że na początku lata 1956 r. triumwirat Bierut, Berman, Minc, któremu przypisuje się³⁵ decydujące znaczenie w po-

³² „Ekonomista”, 1956, zesz. 6.

³³ J. Cyrankiewicz, *O założeniach planu pięcioletniego*, „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 170. Wskazana część przemówienia zawiera partyjną ocenę społecznej dyskusji nad efektami planu 6-letniego. Por. też J. Mujżel, *Twórcze poszukiwania polskich ekonomistów*, „Trybuna Ludu” z 30 czerwca 1956 r.

³⁴ Zbiegło się to z wyjazdem delegacji PKPG pod kierownictwem jej wiceprzewodniczącego E. Sznajdera do ZSRR w celu przeprowadzenia konsultacji nad nowym planem, „Trybuna Ludu” z 1 sierpnia 1956 r.

³⁵ Por. dyskusja redakcyjna o W. Gomułce, „Z Pola Walki”, 1983, nr 2, s. 54.

lityczno-gospodarczym kierowaniu Polską od 1948 r. przestał istnieć. Nasuwa się tutaj refleksja — wymienieni działacze stanęli faktycznie u steru władzy, gdy uformowane zostało w swym zasadniczym kształcie (po konflikcie z partią jugosłowiańską) Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych, stracili ją w okresie, gdy Biuro rozwiązano.

Trzecia płaszczyzna realizacji uchwał zjazdowych wiązała się ze złagodzeniem stanu zimnowojennego napięcia³⁶ i proklamowaniem polityki pokojowej koegzystencji. Dyplomacja radziecka wszczęła pokojową ofensywę wysuwając szereg inicjatyw mających na celu umocnienie międzynarodowego bezpieczeństwa i spowodowanie rozbrojenia. Ich omówienie wykracza poza ramy niniejszego artykułu, natomiast podejmowane w kontekście tej polityki jednostronne decyzje redukcji wojsk miały poważne reperkusje, o których będzie mowa dalej.

Podobnie jak zagadnienia rozbrojenia zajmowanie się ówczesnymi nastrojami naszej opinii publicznej wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Warto jednakże zwrócić uwagę, że odejście w ogólnopartyjnej i ogólnospołecznej dyskusji, jaka rozgorzała w Polsce po XX Zjeździe, KPZR, od dotychczasowych dogmatów, schematów myślenia i poglądów zaowocowało atmosferą bulwersującą społeczeństwo³⁷. Było paradoksem, że chociaż hasło zmiany dotychczasowego stanu rzeczy padło w Moskwie³⁸, to fala krytyki, jak można wnioskować z lektury publikowanych materiałów VII i VIII plenum PZPR, skierowała się przeciwko Związkowi Radzieckiemu czy może ściślej przeciwko ówczesnemu stanowi stosunków polsko-radzieckich³⁹. Właśnie Kraj Rad obwiniano o naruszenie szeregu podstawowych zasad współżycia międzynarodowego i polskiej suwerenności. Pochodną tych zarzutów na płaszczyźnie ekonomicznej była krytyka stanu polsko-radzieckich relacji gospodarczych (mówiono o zaniżonych opłatach za węgiel, wagony i tranzyt), pomimo że już od połowy 1954 r. Związek Radziecki regulował swe należności zgodnie z ogólnie obowiązującymi cenami i taryfami.

Trzeba podkreślić, że partner radziecki czynił podówczas wiele starań, aby polepszyć stosunki gospodarcze z Polską. Zawarte zostały dwie

³⁶ Por. ocenę sytuacji międzynarodowej zawartą w Deklaracji państw-stron Układu Warszawskiego z 28 I 1956 r., Organizacja Układu Warszawskiego, Dokumenty 1955 - 1980, Warszawa 1981, s. 18.

³⁷ O sytuacji politycznej, gospodarczej kraju i zadaniach partii. Uchwała VII plenum KC PZPR, „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 197. Zob. też W. M. Grabski, ..., s. 32. Najbardziej szczegółowy opis tej atmosfery daje Z. Kozik, w pracy *PZPR i problemy polityczne*, passim.

³⁸ E. Ochab (*O sytuacji politycznej i gospodarczej oraz o węzłowych zadaniach partii*. Referat na VII plenum. „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 138) stwierdził, że impuls do ogólnonarodowej dyskusji, która toczyła się aktualnie w Polsce, dał XX Zjazd KPZR.

³⁹ Tamże, s. 156. Trzeba też odnotować próbę przeciwdziałania tej tendencji, jaką było oddelegowanie sekretarza KC Jerzego Morawskiego do kierowania pracą redakcji „Trybuny Ludu”.

umowy (9 maja i 18 czerwca) o wymianie rynkowych artykułów konsumpcyjnych, które miały i mogły przyczynić się do lepszego zaopatrzenia ludności. Dnia 30 czerwca ministrowie N. Michajłow i S. Żółkiewski podpisali długoletnią ramową polsko-radziecką umowę o współpracy kulturalnej. Przewidziano w niej wzajemną wymianę i poparcie dla wszelkich form współpracy kulturalnej w dziedzinie nauki, szkolnictwa wyższego, oświaty, literatury, plastyki, muzyki, teatru, filmu, prasy, radia, telewizji, sportu, turystyki oraz wymianę doświadczeń w dziedzinie upowszechniania kultury. Umowa ta otwierała nową erę polsko-radzieckich stosunków w sferze kultury, co wymaga zaakcentowania, jako, że dotychczasowe formy współpracy wyraźnie przeżyły się⁴⁰.

W następstwie zawarcia umowy kulturalnej strona radziecka przekazała Polsce wiele kolekcji archiwalnych, malarskich i innych, które wskutek zawieruchy wojennej znalazły się w ZSRR⁴¹. Szczególny wydzźwięk miało zapowiedziane 8 lipca, dokonane zaś 2 października 1956 r. przekazanie Polsce na mocy decyzji Rady Ministrów ZSRR 12,5 tys. dzieł sztuki, w tym 181 rzeźb, blisko 800 obrazów, około tysiąca przedmiotów sztuki zdobniczej⁴². Wśród obrazów był „Stańczyk” Jana Matejki i „Sąd ostateczny” Memlinga. 21 lipca Rada Ministrów ZSRR zapowiedziała zwrot Polsce archiwów instytucji centralnych z okresu międzywojennego⁴³. Zapoczątkowana też została wymiana przygraniczna. Województwo lubelskie przykładowo nawiązało kontakty z obwodami łuckim i lwowskim⁴⁴. Otwarto nowe, drugie po Brześciu, przejście graniczne w rejonie Przemyśla.

Wszystko to nie wywołało pożądanej reakcji opinii publicznej. W cytowanych źródłach często spotkać można stwierdzenia o wzroście nastrojów antyradzieckich w społeczeństwie polskim. Wydaje się, że można z nim polemizować, akcentując raczej rozwój nastrojów nacjonalistycznych i rozładowywanie się w ten sposób nabrzmiałego w poprzednich latach stanu nieufności narosłej w atmosferze kultu Stalina. Było to reakcją, jak stwierdziła Komisja KC, na upraszczanie w minionych latach stosunku do tradycji narodowych⁴⁵.

⁴⁰ M. Olejniczak, *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne po II wojnie światowej*, Wrocław 1977, s. 27.

⁴¹ Protokół o przekazaniu rządowi PRL dzieł sztuki należących do polskich muzeów, z 3 IX 1956, DiM, dok. 42, s. 65 - 66.

⁴² Akt końcowy przekazania Polsce dzieł sztuki, 2 X 1956, Stosunki polsko-radzieckie, dok. 153, s. 316, Informacja o decyzji Rady Ministrów ZSRR z 8 VII 1956, Polska Ludowa — Związek Radziecki 1914 - 1974. Zbiór dokumentów i materiałów. Warszawa 1974 (cyt. dalej: Polska Ludowa — Związek Radziecki), dok. 113, s. 192 - 193.

⁴³ Informacja o decyzji Rady Ministrów ZSRR o przekazaniu Polsce polskich dokumentów archiwalnych, 21 VII 1956, DiM, dok. 33, s. 54.

⁴⁴ J. Kołodziejczyk, *Wymiana pograniczna wyrazem braterstwa narodów*, [w:] *W pięćdziesiąt rocznicę*, Lublin 1972, s. 112.

⁴⁵ Sprawozdanie Komisji..., s. 25.

Sytuacja wewnętrzna w Polsce stawała się coraz bardziej napięta. Świadczyły o tym tragiczne wydarzenia w Poznaniu 28 czerwca 1956 r., gdzie przeciwko szturmującym gmachy publiczne demonstrującym robotnikom musiano użyć wojska⁴⁶. Zostały one jednoznacznie, ale zarazem schematycznie i nazbyt pochopnie ocenione przez ówczesne kierownictwo jako kontrrewolucyjne⁴⁷. Można było oczywiście winić ówczesne władze, że nie dość aktywnie szukały sposobów zażegnania niebezpieczeństwa poprzez podjęcie odpowiednich decyzji społeczno-ekonomicznych i politycznych, a w szczególności na drodze osiągnięcia porozumienia i oparcia się na klasie robotniczej, że wykazały brak zdolności do prawidłowej analizy przyczyn i charakteru sytuacji. Jednakże można też oceniać wydarzenia poznańskie 1956 r. jako ostrzeżenie przed próbami ewentualnego zahamowania rozpoczętych przemian, zwęglowania ich na ewolucyjny konsensus między „starym” i „nowym”. Tak czy inaczej, same wydarzenia były bardzo istotnym elementem zaostrzającego się kryzysu.

W tej napiętej atmosferze politycznej zebrało się 18 lipca VII plenum KC PZPR, które obradowało bardzo długo, bo aż 11 dni. Referat polityczny wygłosił w dniu otwarcia E. Ochab, zaś gospodarczy — *O założeniach planu pięcioletniego* nazajutrz J. Cyrankiewicz. Symptomatyczne, że w ujęciu roboczym tezą referatu politycznego było zagadnienie *Zadania PZPR w świetle uchwał XX Zjazdu KPZR*⁴⁸. Obrady upływały pod znakiem walki frakcyjnej⁴⁹, zakwestionowano przygotowane projekty uchwał, powołując komisję do ich przeredagowania⁵⁰. Poza omówieniem spraw merytorycznych, VII plenum podjęło także problemy kadrowe. Na wakujące miejsca w Biurze Politycznym wybrani zostali: Edward Gierek, Roman Nowak i Adam Rapacki, zaś zastępcami członków Biura: Stefan Jędrychowski i Eugeniusz Stawiński. Plenum uznało za celowe, czego dotąd nigdy nie praktykowano, wystosowanie na zakończenie swych obrad depechy do KC KPZR, w której wyraziło „całkowitą solidarność ze śmiałą i konsekwentną pracą i walką KPZR o wcielenie w życie postanowień XX Zjazdu”, której szczególnym wyrazem jest uchwała *O kulcie jednostki*...⁵¹

W czwartym dniu narady, 21 lipca, przybyła do Warszawy delegacja Rady Ministrów ZSRR na czele z premierem N. Bułganinem⁵²

⁴⁶ *Poznański Czerwiec 1956 r.*, Poznań 1981, passim; *Wydarzenia czerwcowe w Poznaniu 1956 r.*, Poznań 1981, passim.

⁴⁷ Uchwała VII plenum KC PZPR, „*Nowe Drogi*”, 1956, nr 7/8, s. 196, O kontrwersjach w kierowaniu prasą por. Z. Kozik, *PZPR w latach...*, s. 176-177.

⁴⁸ W. M. Grabski, ..., s. 39.

⁴⁹ Wypowiedź P. Jaroszewicza na VIII plenum KC PZPR, „*Nowe Drogi*”, 1956, nr 10, s. 56-57. Por. także List KC PZPR do POP z oceną sytuacji politycznej.

⁵⁰ „*Trybuna Ludu*” z 21 lipca 1956 r.

⁵¹ „*Trybuna Ludu*” z 29 lipca 1956 r.

⁵² Warto przypomnieć, że N. Bułganin był przedstawicielem rządu radzieckiego przy PKWN w 1944 r.

i marszałkiem G. Żukowem, aby wziąć udział w uroczystych obchodach XII-lecia PRL. Na okolicznościowej akademii, podczas której główny referat wygłosił Zenon Nowak, premier Bułganin zabierając głos zwrócił uwagę, że w sytuacji ogólnej zmiany po XX Zjeździe nierzadko prasa wykorzystywana jest do wrogiej i dezinformacyjnej kampanii⁵³. Uwagę tę można odczytać jako konstatację faktu, że prasa polska wykroczyła poza te ramy dyskusji, które mieściły się w sferze zakreślonej linią XX Zjazdu, zahaczając o wrogie marksizmowi pozycje.

Delegacja radziecka odbyła następnie podróż po Polsce, opuszczając nasz kraj 28 lipca, tj. ostatniego dnia plenum. Podczas pobytu na Śląsku Bułganin i Żukow ogłosili 25 lipca oświadczenie o nienaruszalności zachodnich granic Polski, które opublikowała miejscowa „Trybuna Robotnicza”. Oświadczenie to można interpretować jako zapowiedź obrony interesów polskich na arenie międzynarodowej w trudnej dla naszego państwa sytuacji. W przedostatnim dniu pobytu delegacja radziecka została przyjęta przez marszałka Rokossowskiego w Ministerstwie Obrony Narodowej⁵⁴.

Istotnym aspektem VII plenum był stosunek tego partyjnego organu do osoby Władysława Gomułki⁵⁵. Działacz ów został siedem lat wcześniej oskarżony o odchylenia prawicowo-nacjonalistyczne i odsunięty od władzy w pamiętnym 1948 r., chociaż był czołowym i oddanym aktywistą partii z bogatą przeszłością polityczną, sprawującym w latach 1943 - 1948 funkcję I sekretarza PPR. Ponieważ późniejsze jego losy stanowiły ukonkretyzowanie tych wszystkich tez, jakie uosabiały łamanie praworządności, jego sprawa urosła do rangi symbolu. Istnieją powody, aby przypuszczać, że losami Gomułki interesowano się w Moskwie już w 1955 r.⁵⁶ i że miało to wpływ na stosunek ówczesnych władz polskich do jego osoby. Później Chruszczow jakoby chciał zaprosić Gomułkę na kurację do jednego z uzdrowisk radzieckich, do czego nie doszło, gdyż pospiesznie wysłano Wiesława do Ciechocinka.

Sam Gomułka wyraźnie przygotowywał się wiosną 1956 r. do powrotu na arenę polityczną zdając sobie sprawę zarówno ze słabości aktualnego kierownictwa PZPR, jak i atrakcyjności swojej legendy w partii i społeczeństwie. Pod naciskiem tego stereotypu VII plenum uchyliło uchwałę z listopada 1949 r. odnośnie do części zarzutów sformułowanych podówczas przeciwko Władysławowi Gomułce, Marianowi Spychalskiemu i innym działaczom partyjnym, ale nadal podtrzymywało tezę o odchyleniu prawicowo-nacjonalistycznym. Decyzja ta, której konsek-

⁵³ „Trybuna Ludu” z 22 lipca 1956 r.

⁵⁴ „Trybuna Ludu” z 28 lipca 1956 r.

⁵⁵ Z. Kozik, PZPR w latach..., s. 186 - 187.

⁵⁶ Dyskusja o Gomułce: głos E. Ochaba, „Z Pola Walki”, 1983, nr 2, s. 76; Relacja I. Logi-Sowińskiego częściowo publikowana pt. *Nie było „grupy Gomułki”*. „Przegląd Tygodniowy” z 16 marca 1986 r.

wenecje polegały na przywróceniu Gomułce i innym praw członków partii, wprowadzała do życia politycznego doświadczonych działaczy, z którą wielu wiązało rozmaite nadzieje.

Pomimo, że Gomułka nadal przebywał w Ciechocinku, coraz więcej piastujących rozmaite funkcje partyjne i państwowe osób odwiedzało go tam, namawiając do powrotu do życia politycznego. W połowie września ówczesny premier i członek Biura Politycznego Józef Cyrankiewicz omawiał z Gomułką sprawę jego powrotu do władz partyjnych⁵⁷. Gomułka wycofując żądanie uprzedniego wyjaśnienia spraw z końca lat czterdziestych zgodził się podówczas wziąć odpowiedzialność za kierowanie partią.

Na innej płaszczyźnie, co trzeba odnotować, rząd radziecki ze swej strony czynił rozmaite zabiegi mające pomóc w ustabilizowaniu sytuacji w Polsce⁵⁸, zwłaszcza na odcinku gospodarczym. Jeszcze w lipcu zobowiązał się on dopomóc Polsce w dalszej rozbudowie przemysłu, a zwłaszcza w wykończeniu sztandarowego obiektu jakim była Huta im. Lenina w Krakowie⁵⁹. Moskwa podjęła też badania możliwości udzielenia doraźnej pomocy Polsce⁶⁰, których efektem stała się podpisana 18 września 1956 r. w stolicy Kraju Rad międzyrządowa umowa o udzieleniu Polsce kredytu w złocie i towarach na sumę 100 mln rubli. Ponadto rząd ZSRR zgodził się przełożyć spłaty polskiego zadłużenia z lat 1947 - 1949⁶¹.

Analizując ówczesne położenie, można przypuścić, że ówczesne radzieckie decyzje dotyczące jednostronnych działań rozbrojeniowych podjęte w pierwszej połowie 1956 r. były kolejnym czynnikiem, który zwiększył możliwość gospodarczego manewru rządu PRL w jego polityce wewnętrznej. Jeszcze bowiem podczas obrad VII plenum w lipcu 1956 r. premier J. Cyrankiewicz tłumaczył, że stopa życiowa społeczeństwa nie wzrosła proporcjonalnie do ogólnego wzrostu produkcji przemysłowej wskutek znacznego zwiększenia produkcji sprzętu wojskowego w ostatnich latach planu sześcioletniego⁶². Zgodność polityki zagranicznej rządu polskiego z kursem polityki ZSRR spowodowała, że podjął on w poło-

⁵⁷ Biografowie W. Gomułki nie podają dokładnych dat tych spotkań, ale wy-daje się, że I sekretarz, E. Ochab bawił podówczas w Chinach, Dyskusja o Gomułce: głos E. Ochaba, „Z Pola Walki”, 1983, nr 2, s. 75.

⁵⁸ Relacja I. Logi-Sowińskiego...

⁵⁹ Porozumienie z 11 VII 1956 r., DiM, dok. 28, s. 48 - 50, Porozumienie z 11 VII 1956 r. w sprawie rozbudowy „Huty im. Lenina”, tamże, dok. 29, s. 50 - 51.

⁶⁰ Wywiad J. Cyrankiewicza d'a A. Cavendiska, „Trybuna Ludu” z 4 sierpnia 1956 r.; *Wypowiedź E. Ochaba na spotkaniu w ZISPO*, „Trybuna Ludu” z 15 sierpnia 1956 r.

⁶¹ Informacja gazety „Izwestija” o podpisaniu protokołu w sprawie udzielenia pomocy gospodarczej Polsce. 23 IX 1956 r., DiM, dok. 45, s. 68. Z wypowiedzi E. Ochaba podczas redakcyjnej dyskusji („Z Pola Walki”, 1983, nr 2, s. 76) wynika, że pomoc ta miała ułatwić polskiemu kierownictwu opanowanie trudnej sytuacji w górnictwie węglowym, tzn. umożliwić podniesienie płac górnikom, które zrównoważone byłoby odpowiednią dostawą towarów i żywności.

⁶² J. Cyrankiewicz, *O założeniach planu pięcioletniego*, „Nowe Drogi”, 1956, nr 7/8, s. 169.

wie sierpnia uchwałę o zmniejszeniu sił zbrojnych PRL o 50 tys. ludzi⁶³. Okazało się, że w stworzonej tą uchwałą sytuacji przemysł obronny uzyskał znaczne rezerwy produkcyjne, które można było wykorzystać dla wytworzenia szeregu artykułów rynkowych, jak maszyny rolnicze, motocykle, płytki PCV dla budownictwa, artykuły chemiczne⁶⁴. W płaszczyźnie gospodarczej rysowały się więc wyraźnie perspektywy możliwości wzrostu poziomu życia ludności.

Jednocześnie nadchodziło przesilenie polityczne: w zebraniach Biura Politycznego, które przygotowywało kolejne plenum, brał także udział W. Gomułka nie będąc jego członkiem⁶⁵. Plenum wyznaczono na 19 października 1956 r. Dzień wcześniej „Słowo Powszechne” opublikowało artykuł przewodniczącego Stowarzyszenia PAX B. Piaseckiego, który wypowiedział się za budownictwem socjalizmu w Polsce w oparciu o przyjaźń z ZSRR⁶⁶.

VIII plenum KC PZPR utrwaliło się w świadomości Polaków jako moment w dziejach narodu o przełomowym znaczeniu⁶⁷. Gdy członkowie KC zgromadzili się, E. Ochab poinformował ich o przybyciu do Warszawy delegacji Prezydium KC KPZR w osobach N. Chruszczowa, W. Mołotowa, L. Kaganowicza i A. Mikojana. Zapowiedział też rekonstrukcję Biura Politycznego oraz zaproponował dokooptowanie do składu KC Władysława Gomułki, Mariana Spychalskiego, Ignacego Logi-Sowińskiego i Zenona Kliszki, co uczyniono⁶⁸.

Przybycie delegacji radzieckiej stanowił zaskoczenie, ale nie dla wszystkich, bowiem Gomułka był o tym uprzedzony przez ambasadora P. Ponomarenkę poprzedniego wieczora⁶⁹. Przerwano więc obrady plenarne, a członkowie dotychczasowego Biura Politycznego wraz z desygnowanym już na stanowisko I sekretarza KC PZPR Gomułką udali się do Belwederu na rozmowy z delegacją radziecką. Trwały one cały dzień do późnych godzin nocnych, a ich tematem był całokształt stosunków polsko-radzieckich. Podanym do publicznej wiadomości motywem przyjazdu delegacji Prezydium KC KPZR było zaniepokojenie rozwojem sytuacji w Polsce, a zwłaszcza rozwojem rozmaitych form antyradzieckiej propagandy oraz bierną postawą PZPR i jej organów w tej kwestii⁷⁰.

⁶³ Uchwała Rady Ministrów o zmniejszeniu sił zbrojnych Polski o 50 tys. ludzi, „Trybuna Ludu” z 19 sierpnia 1956 r.

⁶⁴ „Trybuna Ludu” 28 sierpnia 1956 r.

⁶⁵ Relacja I. Logi-Sowińskiego. Akcentuje on fakt praktycznego rozwiązania się istniejącego dotychczas Biura. W konsekwencji więc VIII plenum powołało nowe Biuro, a nie zrekonstruowało istniejącego.

⁶⁶ B. Piasecki, *Ślady rozwoju*, Warszawa 197.

⁶⁷ Sprawozdanie z prac Komisji..., s. 30.

⁶⁸ Zapis przebiegu VIII plenum, „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 14-16.

⁶⁹ Relacja I. Logi-Sowińskiego. Należy dodać, że przyszli rozmówcy wcześniej, tj. przed otwarciem plenum, powitali delegację radziecką na Okęciu. Por. P. Ptasinski, ..., s. 15.

⁷⁰ Ten i dalsze szczegóły o ile nie zaznaczono inaczej podaję za zapisem przebiegu VIII plenum, „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, tu s. 17-18.

W toku polsko-radzieckiego spotkania zarządzono przerwę, którą N. Chruszczow wykorzystał dla rozmowy bez świadków z władającym językiem rosyjskim Gomułą, osiągając zbliżenie stanowisk. Wydaje się, że I sekretarz KPZR wziął też na siebie jakieś zobowiązania co do przekonania kierownictwa radzieckiego o szczerości intencji polskich⁷¹.

Przebieg rozmów w Belwederze nie został dotąd opublikowany, ale pochodzące z tamtego okresu różne incydentalne wzmianki charakteryzowały dyskusję jako partyjną. Na stan umysłów przebywających w Warszawie znaczny wpływ miały informacje o przemieszczaniu się oddziałów radzieckich stacjonujących w Polsce w kierunku stolicy⁷². Ponadto delegacja radziecka zaprezentowała obszerny dossier wycinków z prasy polskiej zawierających antyradzieckie wypadki. Innym zarzutem, również podniesionym przez przybyłych, było zatajenie przed dyplomacją ZSRR zamiarów zmian personalnych w najwyższych władzach PZPR. Członkowie Biura Politycznego PZPR zajęli wobec tych zarzutów postawę pojednawczą, wyjaśniając swym rozmówcom złożoność sytuacji, z jaką mają do czynienia, jak i swe dalsze zamierzenia polityczne.

W kontekście powyższych spraw omawiano podstawy zasad stosunków międzypartyjnych i międzypaństwowych. Gospodarze (brak bezpośredniego źródła nie pozwala stwierdzić na ile byli tu konsekwentni i jednomyślni) forsowali tezę, że publiczne omawianie kwestii wynikających ze stosunków polsko-radzieckich i dyskutowanie błędów minionego okresu nie miało i nie ma na celu podsycania nastrojów antyradzieckich, ale sprawiedliwe ich załatwienie. Takie działanie, ich zdaniem, powinno odebrać grunt nastrojom antyradzieckim podważającym sojusz polsko-radziecki, godzącym w autorytet PZPR⁷³. Przepuszczalnie poruszono też kwestię odwołania z zajmowanych stanowisk marszałka K. Rokossowskiego⁷⁴. Chruszczow ze swej strony zapewnił jednocześnie swych rozmówców, że wojska radzieckie na terenie Polski w ciągu dwóch dni wrócą do swoich miejsc stacjonowania, w których przebywają na podstawie układów międzynarodowych, funkcjonujących w ramach Układu Warszawskiego⁷⁵. Prawdopodobnie gospodarze stwierdzili, że nie w pełni

⁷¹ W deklaracji z 18 XI 1956 r., *Stosunki polsko-radzieckie...*, dok. 157, s. 324 znajduje się stwierdzenie, które umożliwia postawienie takiej hipotezy: „Obie strony uważają, że zasady wyrażone w tej deklaracji (z 30 X 1956 — A. S.) są zgodne z uchwałami [...] VIII plenum KC PZPR oraz polityką rządu polskiego”. Również E. Ochab podczas dyskusji na łamach „Z Pola Walki” 1983, nr 2, s. 76 stwierdził, że gdyby nie postawa tow. Chruszczowa, to by się taka polityka nie powiodła.

⁷² „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 18 - 19; J. Ptasiński, ..., s. 15.

⁷³ Sprawozdanie premiera J. Cyrankiewicza z rozmów z delegacją radziecką przedstawione w Sejmie 20 XI 1956 r., *Stosunki polsko-radzieckie...*, dok. 158, s. 331.

⁷⁴ Wypowiedź W. Gomułki na VIII plenum, „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 158 - 159.

⁷⁵ *Działalność Władysława Gomułki...*, s. 536.

mogą zrozumieć aktualną politykę radziecką i być może sformułowali także jakieś zastrzeżenia wobec berlińskiej sesji RWPB, bowiem wiadomo, że goście włożyli dużo wysiłku w wyjaśnienie aktualnych założeń radzieckiej polityki zagranicznej, podkreślając, że prowadzona jest ona zarówno w interesie całego obozu socjalistycznego, jak i każdego z jego członków oddzielnie. Można też przypuszczać, że uzgodniono formułę, zgodnie z którą miały się kształtować wzajemne stosunki w nadchodzącej przyszłości⁷⁶. Nie ulega żadnej wątpliwości, że wynik rozmów w Belwederze satysfakcjonował obydwie strony. Oznajmiał o tym ogłoszony nazajutrz, czyli 20 października, wspólny komunikat. Zapowiedziano w nim kontynuowanie negocjacji. Delegacja radziecka opuściła Warszawę wczesnym rankiem 20 października, przy czym Gomułka szczególnie serdecznie żegnał się z Chruszczowem⁷⁷.

Po wznowieniu obrad VIII plenum Zawadzki poinformował zgromadzonych o przebiegu rozmów z delegacją radziecką⁷⁸, a Rokossowski w odpowiedzi na pytania z sali wobec zażenowania Ochaba wyjaśnił sprawę ruchu wojsk, jaki miał miejsce w poprzednich dniach. Stwierdził on, że po części wyolbrzymiono informacje o rutynowych manewrach oddziałów Armii Radzieckiej, po części zaś nastąpiło ześrodkowanie jednostek specjalnych za aprobatą Biura Politycznego. W związku z pierwszą sprawą Rokossowski zwrócił się do marszałka Koniewa, naczelnego dowódcy wojsk Układu Warszawskiego, z prośbą o zaniechanie wszelkich przemarszów oddziałów radzieckich. Minister Obrony Narodowej PRL zapewnił też o wierności Wojska Polskiego rządowi i partii⁷⁹. Następnie rozpoczęła się dyskusja, której zasadniczą częścią było programowe przemówienie Gomułki.

Analizując rozmaite aspekty życia politycznego w Polsce, które doprowadziły do zaistniałego kryzysu, mówca podjął również kwestię naszego stosunku do KPZR i Związku Radzieckiego. Zaprezentował on zarazem taką wizję tych stosunków, która nie powinna dostarczać żadnych powodów do jakichkolwiek komplikacji w sytuacji — jak zaznaczył — gdy zostanie przewyciężone następstwo kultu jednostki. Jednocześnie Gomułka przeprowadził krytykę tego zjawiska, uznając go jednak za historycznie zamknięty fakt. Umocnienie stosunków polsko-radzieckich uznał za pierwszoplanowe zadanie PZPR oraz zdecydowanie skrytykował te wszelkie formy działalności, które mogłyby zmierzać do naruszania tych stosunków. Wszystkie zaprezentowane przez niego tezy znalazły się następnie w uchwale VIII plenum. Z ocenami Gomułki solidaryzował się w swej wypowiedzi J. Cyrankiewicz. Również i sformu-

⁷⁶ Por. „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, wypowiedzi W. Gomułki s. 39, J. Cyrankiewicza s. 140, uchwała s. 13. Por. też przypisy 83 i 84.

⁷⁷ J. Ptasński, ..., s. 15.

⁷⁸ „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 17 - 18.

⁷⁹ Tamże, s. 20.

lowania użyte przez tego polityka znalazły się we wspomnianej uchwale⁸⁰, którą przyjęto po dłuższej dyskusji.

W uchwale VIII plenum KC PZPR⁸¹ stwierdzono m.in., iż „PZPR wiąże nierozdzielnie interesy Polski Ludowej z niewzruszoną zasadą sojuszu polsko-radzieckiego, z interesami całego bloku socjalistycznego”. Wypowiedziano się za wykorzystaniem doświadczeń innych krajów socjalistycznych, ale nie na zasadzie „mechanicznego kopiowania wzorów i form stosowanych w innych krajach”. Opracowując wytyczne dla polityki zagranicznej Polski, Komitet Centralny stwierdzał, iż „więź łącząca wszystkie kraje socjalistyczne wynika ze wspólnoty dążeń i wspólnego celu — zbudowania socjalizmu i komunizmu. Więź ta nie tylko nie wyklucza, ale wręcz zakłada pełną niezależność i samodzielność każdego kraju i narodu w wyborze najwłaściwszej, odpowiadającej jego warunkom historycznym drogi i sposobu budownictwa nowego, wyższego ustroju”. Po tym stwierdzeniu w pełni nawiązującym do linii XX Zjazdu KPZR⁸² w dalszej części cytowanej uchwały PZPR stwierdzono, że stosunki pomiędzy partiami i państwami winny kształtować się na zasadzie międzynarodowej solidarności robotniczej, wzajemnym zaufaniu, równości praw, zaś w „ramach takich stosunków każdy kraj powinien posiadać pełną niezależność i samodzielność, a prawo każdego narodu do suwerennego rządzenia się w niepodległym kraju powinno być w pełni nawzajem szanowane”. Postanowiono też izolować i obezwładniać siły reakcji, które usiłują „wbić klin między Polskę a Związek Radziecki”⁸³ i „przeciwstawić się wszelkim przejawom agitacji antyradzieckiej”⁸⁴.

Powołano nowe Biuro Polityczne KC PZPR, do którego weszli J. Cyrankiewicz, W. Gomułka, S. Jędrzychowski, I. Loga-Sowiński, J. Morawski, E. Ochab, A. Rapacki, R. Zambrowski i A. Zawadzki⁸⁵. Plenum w głosowaniu jawnym wybrało ponadto Gomułkę I sekretarzem. Sekretariat tworzyli obok niego Ochab i Zambrowski oraz J. Albrecht, E. Gierek, W. Jaroński i W. Matwin. Dziękując zebrany za wybór, Gomułka zaapelował o poparcie jego linii ułożenia bratnich stosunków z KPZR⁸⁶.

⁸⁰ W. Gomułka, *Wystąpienie na VIII plenum*, „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 38 - 42, J. Cyrankiewicz, *Wystąpienie na VIII plenum*, . . . , s. 138 - 140.

⁸¹ O aktualnych zadaniach politycznych i gospodarczych partii. Uchwała VIII plenum KC PZPR, „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 3 - 14.

⁸² Dostrzec można tutaj m.in. odbicie też artykułu wstępnego *Niewzruszona jedność krajów systemu socjalistycznego*, „Prawda” z 24 lipca 1956 r.

⁸³ „Nowe Drogi”, 1956, nr 10, s. 4.

⁸⁴ Tamże, s. 13.

⁸⁵ Tamże, s. 147, 157. Podczas prezentowania listy kandydatów tow. Rumiński zgłosił z sali kandydaturę K. Rokossowskiego twierdząc, że pominięcie go będzie miało antyradziecki wydźwięk. W głosowaniu kandydatura ta uzyskała najmniej, bo 23 głosów na 75. Z wyników wyborów można wyciągnąć wniosek, że głosowała na niego grupa 19 członków KC, którzy jednocześnie skreślali J. Morawskiego i R. Zambrowskiego.

⁸⁶ Tamże, s. 159.

Następnego dnia, tj. 25 października, premier Cyrankiewicz przedstawił sejmowi oświadczenie o sytuacji w kraju, podkreślając sprawę nierozzerwalnej przyjaźni, sojuszu i współpracy z ZSRR na zasadach pełnej równości praw i poszanowania suwerenności. „Uchwały VIII plenum — jak stwierdził ten sam polityk, ale już w innym przemówieniu po rozmowach moskiewskich — były zwycięstwem oczyszczonej od wypaczeń przyjaźni polsko-radzieckiej [...] i tak też zrozumieli je towarzysze radzieccy”⁸⁷. O ile VIII plenum zakończyło okres kryzysu kierownictwa, o tyle następne po plenum dni przesilenia miały zdecydować, czy nowemu kierownictwu uda się opanować sytuację w kraju. Pierwszym sukcesem Gomułki był kilkuset tysięczny wiec na placu Defilad. Nowo kreowany szef PZPR nakreślił podczas tej manifestacji przed społeczeństwem nowy program partii. Mówca zaapelował m.in. o wierność sojuszowi polsko-radzieckiemu stwierdzając, że „władze państwowe ani przez chwilę nie będą tolerować jakiegokolwiek akcji wymierzonej w polską rację stanu i przeciwko naszemu ustrojowi państwowemu”⁸⁸.

Utrzymanie i umocnienie stosunków ze Związkiem Radzieckim na przywróconych przez XX Zjazd leninowskich zasadach stanowiło podówczas jedno z najważniejszych zadań politycznych nowego kierownictwa PZPR⁸⁹. Zadanie to niezmiernie ułatwiła deklaracja rządu ZSRR z 30 października 1956 r. o podstawach rozwoju i dalszego umacniania przyjaźni między Związkiem Radzieckim a innymi państwami socjalistycznymi. Rząd radziecki powołując się na uchwały XX Zjazdu odcinał się w tej deklaracji od błędów przeszłości i stwierdzał m.in., że „gotów jest rozpatrzyć wspólnie z rządami innych państw socjalistycznych kroki zapewniające dalszy rozwój i umocnienie stosunków gospodarczych między krajami socjalistycznymi, aby usunąć wszelkie możliwości naruszania zasady suwerenności narodowej, wzajemnych korzyści i równouprawnienia w stosunkach gospodarczych”⁹⁰.

Podniesiona w deklaracji zasada równouprawnienia wyływała z zasady suwerenności w systemie zasad międzynarodowych stosunków nowego typu i oznaczała równość praw i obowiązków wszystkich państw socjalistycznych. Równocześnie rząd radziecki powołując się na zobowiązania wynikające z Układu Warszawskiego zadeklarował swą gotowość odwołania doradców wojskowych i rozpatrzenia sprawy stacjonowania wojsk radzieckich na terytoriach innych państw z każdym z zainteresowanych rządów oddzielnie.

⁸⁷ Sprawozdanie premiera J. Cyrankiewicza..., *Stosunki polsko-radzieckie...*, dok. 158, s. 331.

⁸⁸ *Działalność Władysława Gomułki...*, s. 541 - 542.

⁸⁹ Sprawozdanie z prac Komisji..., s. 30.

⁹⁰ Deklaracja rządu ZSRR o podstawach rozwoju i dalszego umacniania przyjaźni i współpracy między Związkiem Radzieckim a innymi państwami socjalistycznymi z 30 października 1956 r., *Stosunki polsko-radzieckie...*, dok. 155, s. 319.

Nowe kierownictwo Polski, jeżeli chciało utrzymać dotychczasową linię musiało wyjść naprzeciw tej deklaracji i podjąć zapowiedziane rokowania z partnerem radzieckim, aby zawarte w deklaracji zasady wprowadzić w życie. Sytuacja międzynarodowa rozwijała się jednakże w jeszcze szybszym tempie. Po kryzysie w Polsce do ostrego kryzysu politycznego doszło na Węgrzech. W przeciwieństwie do tego, co działo się nad Wisłą nad Dunajem kierownictwo tamtejszej Partii Pracujących straciło całkowicie kontrolę nad sytuacją. Węgry zadeklarowały nawet chęć wystąpienia z Układu Warszawskiego. W imieniu KC PZPR W. Gomułka 28 października 1956 r. wystosował *Apel do braci Węgrów*. Inny zbrojny konflikt wybuchł w rejonie Kanału Sueskiego.

W tej ostro rozwijającej się sytuacji politycznej 1 listopada na pograniczu polsko-radzieckim doszło do poufnego spotkania przedstawicieli kierownictw partyjnych PZPR i KPZR, podczas którego dokonano wymiany poglądów na aktualne problemy sytuacji międzynarodowej, koncentrując się na kwestii niebezpiecznej ewolucji wydarzeń na Węgrzech⁹¹.

W dniu 4 listopada Gomułka wygłosił dłuższe przemówienie podczas krajowej narady aktywu partyjnego, a 6 listopada wziął udział w uroczystej akademii z okazji 39 rocznicy rewolucji październikowej.

W dniu 13 listopada K. Rokossowski ustąpił ze stanowiska wicepremiera i ministra obrony narodowej. Nowym kierownikiem tego resortu został Marian Spychalski. Przewodniczący Rady Państwa PRL, premier i I sekretarz PZPR wystosowali jednocześnie do ustępującego ze swych stanowisk marszałka list z podziękowaniem za ofiarną pracę na stanowisku ministra i naczelnego dowódcy WP⁹². Następnego dnia K. Rokossowski wraz z liczną grupą radzieckich doradców wojskowych opuścił Polskę uroczystie żegnany przez Przewodniczącego Rady Państwa, Aleksandra Zawadzkiego.

W tą samą drogę do Moskwy podążyła 14 listopada polska delegacja partyjno-rządowa pod kierownictwem I sekretarza KC PZPR Gomułki. Uczestniczyli w niej: A. Zawadzki, J. Cyrankiewicz, S. Jędrzychowski oraz Eugeniusz Szyr i wiceminister finansów Witold Trąmpczyński. Stanowisko przedstawicieli Polski określała teza, iż międzynarodowe znaczenie Polski zależy od nienaruszalnej więzi z państwami socjalistycznymi, od siły tej więzi i jej charakteru. Delegacja stała na gruncie pełnego utrzymania zasady proletariackiego internacjonalizmu, ale dyplomatycznym celem było uzyskanie uznania dla tzw. polskiej drogi do socjalizmu. Pojęcie to rozumiano ówczesnie w sensie prawa każdego kraju do specyficzności pośrednich rozwiązań w budownictwie społeczeń-

⁹¹ W rozmowach uczestniczyli: W. Gomułka i J. Cyrankiewicz oraz N. Chruszczow, G. Malenkow i W. Mołotow. *Działalność Władysława Gomułki...*, s. 543.

⁹² E. Basiński, *Polska — ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944-1971*, Warszawa 1973, s. 194.

stwa socjalistycznego. Specyficzności te wynikały z tradycji historycznej, warunków i okresu osiągania poszczególnych etapów budowy komunizmu. W dniu przybycia Gomułki do Moskwy ukazał się dekret o mianowaniu Rokossowskiego wiceministrem obrony ZSRR. W niedługim czasie później dowódca ten udekorowany został Orderem Lenina.

Delegacji radzieckiej, która rozpoczęła 15 listopada czterodniowe rozmowy z Polakami, przewodniczył N. Chruszczow, a w jej skład wchodził: przewodniczący Rady Najwyższej K. Woroszyłow, N. Bułganin, wicepremierzy: A. Nikojan i M. Saburow oraz eksperci⁹³. W porównaniu do rozmów warszawskich brakowało W. Mołotowa. Po czterodniowych naradach ogłoszono 18 listopada wspólne oświadczenie w sprawie stosunków polsko-radzieckich w dziedzinie politycznej, ekonomicznej i wojskowej. Deklaracja ta tworzyła odnowioną trwałą płaszczyznę rozwoju dalszych stosunków pomiędzy obydwoma państwami, jednocześnie miała uniwersalne znaczenie jako wykładnia idei XX Zjazdu w zakresie kształtowania aktualnych stosunków pomiędzy państwami socjalistycznymi. W deklaracji tej potwierdzono wierność zasadom sojuszu z 1945 r. oraz osiągnięto zbieżność poglądów w sprawach polityki międzynarodowej. Polacy poparli politykę radziecką wobec Węgier oraz nowy rząd utworzony w Budapeszcie, który zadeklarował ze swej strony zerwanie z błędami polityki M. Rakosiego. Potwierdzono zgodność linii politycznej PZPR i KPZR.

Zgodnie z istniejącymi warunkami rynkowymi przeliczono też zobowiązania stron, zwłaszcza zobowiązania finansowe, uzasadniając, że długi Polski wynikające z wykorzystania przez nią kredytu radzieckiego należy uznać za spłacone w postaci ekwiwalentu za niższe ceny węgla dostarczonego przez Polskę w latach 1946 - 1953. Warto przypomnieć, że ogólna suma kredytów i pożyczek, jakich udzielił Związek Radziecki Polsce w latach 1945 - 1955, wynosiła 3 mld rubli (wzoru 1950 r.). Polska spłaciła do tego czasu 1/3 tej kwoty⁹⁴. W trakcie rokowań moskiewskich rząd ZSRR przyznał Polsce nowe kredyty w wysokości 700 mln rb. oraz zobowiązał się również na kredyt dostarczyć Polsce 1400 tys. ton zboża w ciągu trzech lat. Z komunikatu nie wynikało, jaki był wzajemny stosunek przyjętych podówczas przez stronę radziecką zobowiązań do umowy podpisanej dwa miesiące wcześniej, czyli 18 września. Można domniemywać, że umowa ta uległa deaktualizacji, ponieważ rząd radziecki umorzył zadłużenie Polski, którego płatność wcześniej jedynie odroczył oraz przyznał siedmiokrotnie wyższy kredyt. Ten nowy kredyt, który Polska zaczęła realizować dopiero w 1958 r., miał istotne zna-

⁹³ Wspólne oświadczenie w związku z rozmowami delegacji KC KPZR i rządu ZSRR z delegacją KC PZPR i rządu PRL z 18 XI 1956 r. DiM, dok. 53, s. 76. Wśród ekspertów był także minister obrony ZSRR marszałek G. Żukow!

⁹⁴ E. Basiński, ..., s. 196. Niektóre źródła podają jako walutę nie ruble, ale złote dewizowe, co nie ma znaczenia z uwagi na ówczesny przelicznik 1 : 1.

czenie dla możliwości realizacji zamierzeń gospodarczych planu narodowego na lata 1956 - 1960⁹⁵. Ponadto postanowiono powołać komisję dla dokonania rozrachunku za usługi transportowe, świadczone przez Polskę Związkowi Radzieckiemu w latach 1946 - 1954, bilansując je z kosztami poniesionymi przez ZSRR na utrzymanie sprawności portów morskich w pierwszych latach powojennych.

Zapowiedziano też podjęcie rokowań celem uregulowania wielu kwestii, które do tego czasu pozostawały w zasadzie nie rozstrzygnięte, np. wytyczenie w terenie niektórych odcinków granicznych. Przewidziano też zawarcie nowej umowy repatriacyjnej, którą podpisano 25 marca 1957 r.⁹⁶ Do końca 1958 r. powróciło do Polski 224 tys. osób, średnio kwartalnie po 25 tysięcy.

Nazajutrz po powrocie z Moskwy, owacyjnie witanej w powrotnej drodze, delegacji Cyrankiewicz przedstawił w Sejmie sprawozdanie z przebiegu rozmów. Na Wiejskiej przyjęto je, podejmując jednocześnie uchwałę, w której stwierdzono, że wypaczenia z ubiegłego okresu zostały usunięte, a ich skutki zlikwidowane oraz dodano patetycznie, że wejście na drogę konsekwentnej realizacji zasad zawartych we wspólnej deklaracji z 18 listopada 1956 r. oznacza potwierdzenie historycznego zwrotu w stosunkach pomiędzy narodem polskim i narodami radzieckimi, zapoczątkowanego sojuszem z 1945 r. Na tej podstawie opiera się też cała polityka Polski Ludowej⁹⁷.

Referując wyniki spotkania moskiewskiego, nie można zapominać, że rozpatrzono podówczas zagadnienie czasowego stacjonowania radzieckich jednostek wojskowych na terenie Polski, określając jednocześnie w kategoriach politycznych status tych jednostek. Umożliwiło to w następnych tygodniach podjęcie prac, w efekcie których 17 grudnia 1956 r. została podpisana w Warszawie przez ministrów obrony — M. Spychalskiego i E. Żukowa oraz spraw zagranicznych — A. Rapackiego i D. Szepiłowa umowa o statusie prawnym wojsk czasowo stacjonujących w Polsce⁹⁸. Zaznaczono w niej, że czasowe stacjonowanie wojsk radzieckich nie może w niczym naruszać suwerenności państwa polskiego i nie może prowadzić do ich ingerencji w wewnętrzne sprawy PRL (art. 1). Umowa tworzyła ramy, w których należało doprowadzić do oddzielnych porozumień, które miały określić liczebność i ruchy wojsk (każdorazowo) oraz określała zasady, na podstawie których miały być regulowane ewentualne spory związane ze skutkami pobytu wojsk radzieckich jako całości,

⁹⁵ *Sprawozdanie premiera J. Cyrankiewicza...*, *Stosunki polsko-radzieckie...*, dok. 158, s. 328.

⁹⁶ Umowa o terminach i trybie dalszej repatriacji z ZSRR osób narodowości polskiej z 25 III 1957 r., *Polska Ludowa — Związek Radziecki...*, dok. 120, s. 212 - 216.

⁹⁷ Uchwała Sejmu PRL z 20 XI 1956 r., *Stosunki polsko-radzieckie...*, dok. 158, s. 333 - 334.

⁹⁸ Umowa..., *Polska Ludowa — Związek Radziecki*, dok. 118, s. 203 - 210.

jak i pojedynczych ich uczestników. Referując te sprawy w swym przemówieniu przedwyborczym 14 stycznia 1957 r., Gomułka stwierdził: „to nie ZSRR zmusza nas do wyrażenia zgody na przebywanie jego wojsk na naszym terytorium. Zmusza nas do tego polityka państw i kół imperialistycznych, które dążą do naruszenia i zmiany naszych granic zachodnich, do podważenia pokoju na świecie”⁹⁹. Kilka miesięcy później I sekretarz uzupełnił te stwierdzenia, dodając: „jest rzeczą nienormalną, że mimo upływu 12 lat od zakończenia wojny wojska państw zwycięskich ciągle jeszcze przebywają na terytorium państw pokonanych. Na ich wycofanie, a nawet redukcję nie zgadzają się państwa zachodnie, podobnie jak i na rozwiązanie bloków militarnych”¹⁰⁰.

W następnych miesiącach stosunki polsko-radzieckie ulegały normalizacji, której kierunek wytyczyły omówione powyżej efekty spotkań przywódców obydwu krajów. Rząd PRL powołał w styczniu 1957 r. Tadeusza Gede na stanowisko ambasadora w Moskwie, odwołując jednocześnie W. Lewikowskiego, piastującego je do tej pory. Trzeba zaznaczyć, że dążeniu do normalizacji stosunków polsko-radzieckich w sferze polityki zewnętrznej towarzyszyły duże wysiłki Gomułka, zmierzające do rozładowania nastrojów antyradzieckich w kraju. Podczas spotkania I sekretarza z robotnikami Bydgoszczy i Poznania 30 marca polemizował on z mitem o prawdopodobnej pożyczce amerykańskiej, która mogłaby zmienić sytuację gospodarczą Polski, informując jednocześnie zebranych o możliwości uzyskania nowych kredytów w ZSRR i Czechosłowacji.

Szczególnie intensywnie rozwijały się w tym okresie kontakty naukowe i kulturalne¹⁰¹. Polska Akademia Nauk wybrała do swego grona członków zagranicznych czterech uczonych radzieckich A. Frumkina, P. Budnika, A. Kolmogorowa i G. Krzyżanowskiego. Na początku lutego 1957 r. ministrowie kultury Polski i ZSRR podpisali roczny plan współpracy kulturalnej, pierwszy z trwającego po dziś dzień cyklu dokumentów wykonawczych do umowy kulturalnej z 30 VI 1956 r. W 61 punktach sprecyzowano wzajemną formę współpracy, ustalając jednocześnie limity wymiany osobowej¹⁰². Preferowano w nim współpracę naukową¹⁰³. Ujęto w nim także sprawę szkolnictwa mniejszości narodowych w obu państwach, co stanowiło istotne novum we wzajemnych stosunkach, oraz staże dla nauczycieli¹⁰⁴. Podczas spotkania postanowiono zre-

⁹⁹ W. Gomułka, *Przemówienia 1957*, Warszawa 1959, s. 187.

¹⁰⁰ Tamże, s. 133.

¹⁰¹ Przykładowo umowy — O współpracy Akademii Nauk z 27 III 1957 r., DiM, dok. 69, s. 104 - 107; o wymianie studentów i aspirantów z 23 VIII 1957 r., tamże, dok. 88, s. 129 - 131.

¹⁰² Protokół pracy Polsko-Radzieckiej Komisji powołanej celem realizacji umowy kulturalnej, 6 II 1957 r., DiM, dok. 63, s. 93 - 94; Informacja o podpisaniu planu współpracy kulturalnej na rok 1957, tamże, dok. 64, s. 94 - 95; M. Olejniczak, *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne*..., s. 28.

¹⁰³ Wykonując je, zostało podpisane 27 III 1957 r. porozumienie o współpracy PAN i AN ZSRR, DiM, dok. 69, s. 104 - 107.

¹⁰⁴ M. Olejniczak, ..., s. 45.

widować pochodzące z 1952 r. porozumienie o kształceniu polskich studentów w ZSRR, w efekcie czego kilka miesięcy później, 23 sierpnia, zawarte zostało nowe porozumienia o wzajemnej wymianie studentów i aspirantów wyższych uczelni, które umożliwiała polskim badaczom podejmowanie wielomiesięcznych staży naukowych w ZSRR¹⁰⁵.

Mówiąc o umowach polsko-radzieckich tego okresu, trzeba dodać, że ponadto zawarto kilka porozumień normujących nieuregulowane dotąd problemy, jak delimitacja północnego odcinka granicy¹⁰⁶; tranzyt kolejowy do NRD, przy czym na dobro strony polskiej zapisano sumę 182 mln rubli tytułem wyrównania opłat za przewozy w latach 1946 - 1954¹⁰⁷.

To ostatnie postanowienie wiązało się z żywą podówczas, nie tylko na płaszczyźnie polsko-radzieckiej dyskusją nad sposobem ustalania cen w obrotach handlowych państw socjalistycznych. Istniejący od początku lat pięćdziesiątych system „cen-stop” uznano powszechnie za niedogodny¹⁰⁸. Proponowano rozmaite rozwiązania; m.in. wprowadzono podówczas urealniony kurs dla płatności niehandlowych, w którym 1 zł kosztował nie jak dotychczas 1 rb., ale 66 kopiejek¹⁰⁹. Dla transakcji międzynarodowych przyjęto natomiast zasadę oparcia systemu rozliczeń na aktualnych cenach światowych. Jednym z pierwszych porozumień, w którym zawarto takie uzgodnienie, był protokół o wzajemnych dostawach towarów pomiędzy ZSRR i Polską, podpisany 9 kwietnia 1957 r.¹¹⁰ Zgodnie z nim ZSRR zobowiązywał się dostarczać Polsce rudę żelaza, chromu, manganu, metale kolorowe, apatyty, ropę naftową i pochodne oraz maszyny, zaś Polska — węgiel, cynk, statki morskie i rybackie, parowozy i wagony kolejowe. Liczono na znaczne zwiększenie obrotów, co było niewątpliwie jednym z głównych zabiegów popaździernikowego kierownictwa Polski Ludowej.

Zabiegi te trafiły na podatny grunt. W stolicach wielu państw socjalistycznych zdawano sobie bowiem sprawę, że wymiana towarowa tzw. strefy rublowej napotkała szereg barier, które wyraźnie hamowały tempo jej wzrostu. W swych wystąpieniach na formu XX Zjazdu KPZR wielu mówców doszukiwało się możliwości zwiększenia produkcji przemysłowej w obrębie gospodarki socjalistycznej dzięki modernizacji systemu organizacji i zarządzania. Dyrektywa ta określiła jeden z nur-

¹⁰⁵ Tamże, s. 80 - 81.

¹⁰⁶ Umowa o delimitacji granicy na odcinku przylegającym do Bałtyku z 5 III 1957 r., DiM, dok. 65, s. 95 - 96.

¹⁰⁷ Protokół o dokonaniu rozliczeń za przewozy handlowe z 4 VII 1957 r., Stosunki polsko-radzieckie..., dok. 165, s. 354 - 55.

¹⁰⁸ J. Pajestka, *Zagadnienia rachunku efektywności handlu zagranicznego*, „Ekonomista”, 1957, nr 5, s. 62; Konferencja poświęcona teorii cen w gospodarce socjalistycznej, „Ekonomista”, 1958, nr 3, s. 695 i nast.

¹⁰⁹ J. Wesołowski, *Zasady rozliczeń międzynarodowych w zakresie wymiany usług*, [w:] *Integracja ekonomiczna krajów socjalistycznych*, Warszawa 1970, s. 350.

¹¹⁰ Protokół o wzajemnych dostawach towarów na rok 1957 podpisany 9 IV 1957, DiM, dok. 71, s. 109 - 110.

tów reform gospodarczych, rozpoczętych w latach 1956 - 1957 w państwach socjalistycznych¹¹¹.

Największy zasięg i rozmach miała reforma zarządzania gospodarką narodową, przedsięwzięta w Związku Radzieckim. Po uchwałach lutowego plenum KC KPZR referat Chruszczowa z 30 marca 1957 r. zainicjował ogólnonarodową dyskusję. W jej efekcie Rada Najwyższa przyjęła 10 maja 1957 r. ustawę, w której stwierdzono, że zarządzanie przemysłem i budownictwem powinno przebiegać na zasadzie terytorialnej, a podstawową jednostką winien być region ekonomiczno-administracyjny. Utworzono ponad sto takich jednostek, którymi kierowały rady gospodarki narodowej (sownarchozy). Przejęły one uprawnienia koncentrujące się wcześniej w ministerstwach związkowych¹¹². Istotą tej reformy był zamiar osiągnięcia zbliżenia między sferą zarządzania i produkcji. Celowość tej reformy została zakwestionowana przez kilku czołowych działaczy Prezydium KC KPZR, sprawujących urzędy wicepremierów — ministra kontroli państwowej W. M. Mołotowa, ministra energetyki G. M. Malenkowa oraz Ł. M. Kaganowicza, stwarzając krótkotrwały kryzys polityczny. Jednakże plenum KC KPZR nie zgadzając się z ich poglądami i zarzucając im stosowanie antypartyjnych metod zwolniło ich w końcu czerwca 1957 r. z zajmowanych stanowisk partyjnych i państwowych¹¹³. Te personalne zmiany znalazły w następnych miesiącach swe odbicie w przyspieszeniu tempa ogólnych przemian obejmujących całokształt stosunków wzajemnych w światowym systemie socjalistycznym.

Pod znakiem dążenia do przeniesienia ówczesnych reform gospodarczych na płaszczyznę ogólnych zasad współpracy ekonomicznej krajów socjalistycznych obradowała 18 - 22 czerwca 1957 r. w Warszawie kolejna VIII sesja Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Narada ta była bardzo istotna dla perspektyw gospodarki polskiej, jako że zaakceptowała nowatorskie rozwiązania typu umów kredytowo-inwestycyjnych (NRD i Czechosłowacja zobowiązały się partycypować w rozbudowie polskich kopalń), zaakcentowała potrzebę planowania perspektywicznego i oparcia polityki gospodarczej każdego z krajów członkowskich na zasadach międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy, a nie autarkii, jak miało to miejsce w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych¹¹⁴.

Zasygnalizowane powyżej zmiany w stosunkach gospodarczych po-

¹¹¹ *Sowierszenstwowanie form uprawlenija promyslennostiju w jewropiejskich stranach narodnoj demokratii*, Moskwa 1961, s. 30; M. Misiak, *Ewolucja metod zarządzania w wybranych krajach socjalistycznych*, „*Ekonomista*”, 1965, nr 5, s. 1095 i nast.

¹¹² *Ekonomiczeskaja istorija SSSR*, Moskwa 1963, s. 468.

¹¹³ Uchwała plenum KC KPZR z 29 czerwca 1957 r. o antypartyjnej grupie G. Malenkowa, Ł. Kaganowicza i W. Mołotowa. „*Prawda*”, 30 VI 1957 r. Por. też A. Rubin, *Organizacija uprawlenija promyslennostiju SSSR (1917 - 1967)*, Moskwa 1969, s. 175 - 177.

¹¹⁴ Informacja o sesji SEW z 25 VI 1957 r., DiM, dok. 82, s. 122 - 124.

między państwami socjalistycznymi, a dla Polski były to przede wszystkim, z uwagi na wielkość obrotów ze wschodnim sąsiadem, zmiany w stosunkach polsko-radzieckich, prowadziły do rozładowywania napięć antyradzieckich w społeczeństwie. Stosunki polsko-radzieckie wiosną 1957 r. wyraźnie się normalizowały, o czym świadczyły uroczyste obchody XIII rocznicy podpisania polsko-radzieckiego układu o przyjaźni¹¹⁵. Powracająca w tym czasie z podróży samolotem Tu-104 po krajach azjatyckich polska delegacja rządowa pod przewodnictwem premiera J. Cyrankiewicza zatrzymała się w dniach 18 - 20 kwietnia 1957 r. w Moskwie. Przeprowadzono rozmowy z kierownictwem radzieckim: N. Chruszczowem, N. Bułganinem, A. Mikojanem i Andriejem Gromyką.

Modyfikacji, i to chyba było zjawisko najistotniejsze dla lata i jesieni 1957 r., uległy stosunki KPZR i PZPR na płaszczyźnie generalnej działalności ruchu robotniczego. Inicjatywa w tym względzie należała do KPZR, a jej przywódcy podczas wizyt składanych latem 1957 r. w Pradze i w Berlinie zabiegali o zwołanie narady partii komunistycznych krajów obozu socjalistycznego. W tezach ogłoszonych przez KC KPZR na łamach „Prawdy” 15 września *W związku z 40 rocznicą Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej* zawarto projekt programu polityki zagranicznej ZSRR i postulowany kształt obozu socjalistycznego. Jego siła, jak stwierdzono w cytowanym dokumencie, „tkwi we wspólnocie interesów państw wchodzących w jego skład, w jedności ideologii i celu ostatecznym”.

Stanowisko polskie wobec podniesionych przez „Prawdę” kwestii przedstawione zostało w podobnej formie, kiedy 24 października w „Trybunie Ludu” opublikowano tezy KC PZPR z okazji 40-lecia rewolucji. Podnosząc znaczenie sojuszu z ZSRR dla Polski, w tezach tych stwierdzono m.in.: „system stosunków ekonomicznych Polski Ludowej z krajami socjalizmu i system jej sojuszy obronnych w ramach obozu socjalizmu stanowi i dziś gwarancję rozwoju kraju i jego niepodległości [...], istnieje nierozzerwalna jedność między ogólnymi prawidłowościami rewolucji socjalistycznej i budownictwa socjalistycznego a odmiennością i specyfiką tych procesów w każdym kraju i każdym okresie historycznym”. Kolejnym przejawem stanu ścisłych już stosunków pomiędzy Polską i ZSRR były artykuły W. Gomułki, J. Cyrankiewicza i A. Zawadzkiego, które ukazały się w przeddzień rocznicy rewolucji na łamach radzieckich dzienników¹¹⁶. Ich autorzy akcentowali historyczne znaczenie

¹¹⁵ Wymiana depeš pomiędzy kierownictwem Polski i ZSRR w dniach 19 i 21 kwietnia 1957 r., DiM, dok. 73 - 74, s. 111 - 113.

¹¹⁶ W. Gomułka, *O twórcze zastosowanie doświadczeń wielkiego października*, 5 XI 1957, [w:] *Przemówienia*. Wrzesień 1957 — grudzień 1958, Warszawa 1959, s. 101 - 113. Poglądy wyrażone w artykułach polityków polskich korespondowały z poglądami B. Winogrodowa zamieszczonymi w artykule pt. *Budownictwo socjalizmu w europejskich krajach demokracji ludowej*, „Woprosy Istorii KPSS”. 1957, nr 3.

rewolucji październikowej, jej dziejową prawidłowość oraz deklarowali wierność jej ideałom.

Wymienieni przywódcy stali na czele delegacji, która wyjechała na początku listopada 1957 r. do Moskwy celem wzięcia udziału w centralnych obchodach jubileuszu rewolucji. Gomułka wygłosił z tej okazji przemówienie na uroczystym posiedzeniu Rady Najwyższej w dniu 6 listopada¹¹⁷. Głównym mówcą podczas tejże sesji obradującej z udziałem gości zagranicznych, a trzeba dodać, że wszystkie kraje socjalistyczne przysłały delegacje na najwyższym szczeblu, był N. Chruszczow. Stwierdził on, że „istnienie światowego systemu socjalizmu, ścisła współpraca i pomoc wzajemna, koordynowanie planów rozwoju gospodarczego krajów socjalistycznych sprzyja jak najszybszemu marszowi naprzód wszystkich krajów obozu socjalistycznego”¹¹⁸. Kierownictwo KPZR wystąpiło jednocześnie z sugestią, aby funkcję ośrodka koordynującego działalność ruchu komunistycznego w skali międzynarodowej pełniły okresowo zwoływane narady z udziałem wszystkich zainteresowanych.

Obecność delegacji wszystkich zainteresowanych partii i to delegacji posiadających określoną rangę, o czym wspomniano powyżej, ułatwiła podjęcie decyzji o zwołaniu Narady Przedstawicieli Partii Komunistycznych i Robotniczych 12 krajów socjalistycznych. Obradowano w Moskwie przez trzy dni, od 14 do 16 listopada, dyskutując nad całokształtem sytuacji politycznej i aktualnymi zagadnieniami ruchu robotniczego. Przyjęte ustalenia odzwierciedlała końcowa deklaracja¹¹⁹, w której stwierdzono, że niewzruszoną zasadą działania partii socjalistycznych jest walka o pokojowe współistnienie. Deklaracja ta określała zasady socjalistycznego internacjonalizmu, tworzące polityczne, społeczno-ekonomiczne i ideologiczne podstawy stosunków między tymi państwami¹²⁰.

Powyzsza deklaracja miała fundamentalne znaczenie także dla stosunków polsko-radzieckich, chociaż była aktem opracowanym przez wielu zainteresowanych. Sprecyzowano w niej zasady, jakie powinny cechować stosunki między krajami socjalistycznymi, a to: całkowite równoprawienie, poszanowanie integralności terytorialnej, niepodległości, suwerenności i niezaangażowania w sprawy wewnętrzne. Zaznaczono, że czynnikiem integrującym kraje socjalistyczne jest braterska pomoc wzajemna jako realny wyraz internacjonalizmu proletariackiego. Potwierdzając jedność poglądów partii komunistycznych wobec podstawowych zagadnień rewolucji socjalistycznej, zaakcentowano podczas Narady tezę o różnorodności form rewolucji socjalistycznej oraz o możliwości poko-

¹¹⁷ W. Gomułka, ..., s. 117 - 120.

¹¹⁸ „Trybuna Ludu” z 15 listopada.

¹¹⁹ Deklaracja Narady Przedstawicieli Partii Komunistycznych i Robotniczych z 16 XI 1957 r. Zbiór dokumentów, PISM, 1957, nr 11, s. 426 - 452.

¹²⁰ I. G. Bogomołowa, *Koordinacija wneszniepoliticheskoj diejatelnosti Sowietsskogo Sojuza i PNR w 1956 - 1977 gg.*, [w:] *Oczerki istorii sowietssko-polskich odnoszenij 1917 - 1977*, Moskwa 1979, s. 566.

jowego przejścia od kapitalizmu do socjalizmu. Równocześnie wskazano, że różnorodność metod budownictwa socjalizmu, przy zachowaniu określonych przez marksizm-leninizm powszechnych prawidłowości, wynika ze specyfiki konkretnych warunków historycznych. W powyższym kontekście podniesiono też znaczenie twórczego wprowadzania w życie zasad marksizmu-leninizmu, właśnie w zależności od historycznych warunków danego państwa, i wskazano na szkodliwość mechanicznego kopiowania wzorów innych państw. Dzięki tym wszystkim ustaleniom deklaracja z listopada 1957 r. stanowi pewien surogat konstytucji światowego systemu socjalistycznego¹²¹.

Drugim osiągnięciem Narady było opracowanie generalnych założeń współpracy w sferze działalności gospodarczej. Charakterystyczną cechą tej współpracy miał być wysoki stopień centralizacji decyzji przy stosunkowo daleko idącym ograniczeniu roli mechanizmów rynkowych tej współpracy. Podnosiło to znaczenie Narady jako swoistego rodzaju inwestycji, która przy braku ponadnarodowych organizacji i przestrzeganiu zasady suwerenności zaczęła spełniać rolę integrującego czynnika o ponadpaństwowym znaczeniu.

Referując po powrocie do Polski sprawę Deklaracji, I Sekretarz PZPR W. Gomułka stwierdził, że „nie ma w niej niczego, co stałoby w sprzeczności z linią polityczną naszej partii”, a forma więzi między krajami socjalistycznymi określona w Deklaracji jest najbardziej demokratyczna i winna zabezpieczyć potrzeby całego międzynarodowego ruchu komunistycznego¹²². Wyniki listopadowej narady w Moskwie zostały zaaprobowane przez XI plenum KC PZPR, które odbyło się w ostatnich dniach lutego 1958 r.

¹²¹ Por. ocena w referacie sprawozdawczym na III Zjeździe PZPR. Stenogram. Warszawa 1959, s. 54 - 55.

¹²² W. Gomułka, ..., s. 151 - 153.